

3. Класифікація сільськогосподарських земель як наукова передумова їх еколого-безпечного використання / [Д.С.Добряк, О.П.Канаш, Д.І.Бабміндра, І.А.Розумний]. — К. : Урожай, 2009. — 464 с.

4. Сільське господарство України. Статистичний збірник. — К. : Державна служба статистики України, 2010. — 376 с.

5. Сільське господарство України. Статистичний збірник. — К. : Державна служба статистики України, 2012. — 386 с.

Обоснованы теоретико-методологические основы классификации пахотных земель в контексте ограничений в сельскохозяйственном землепользовании при формировании структуры посевных площадей в разрезе природно-сельскохозяйственных регионов.

In the paper the theoretical and methodological bases of classification of arable lands subject to the limitations in agricultural land use. In the conclusion the authors recommend to consider the structure of sown areas based on natural and agricultural areas.

УДК 332.2

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНСОЛІДАЦІЇ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

ШВОРАК А.М.,

кандидат економічних наук

ТзОВ “Інститут земельних відносин та охорони навколишнього середовища”

Запропоновано науковий підхід до проведення консолідації земель сільськогосподарського призначення на основі регіональних особливостей території України.

Постановка проблеми. Розвиток сільських територій тісно пов'язаний з особливостями ведення сільського господарства в різних регіонах країни, яке є базовою галуззю для сільської місцевості. Нині цей ринок формується під впливом процесів земельної й аграрної реформ. Відповідно розвиток сільських територій характеризується загостренням ряду проблем, що потребують якнайшвидшого розв'язання.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Питаннями консолідації земель сільськогосподарського призначення в Україні займалися багато вчених. Серед них В.М.Кілочко, А.Г.Мартин, Л.І.Ткачук, М.А.Хвесик та ін. Проте регіональні особливості консолідації таких земель залишаються малодослідженими, а окремі питання з них є дискусійними.

Мета статті — дати оцінку сучасного стану сільськогосподарських земель і перспективи їх використання.

Виклад основного матеріалу. Волинська область розміщена у двох природно-кліматичних зонах — на Поліссі та в Лісостепу (табл. 1).

Із наведених у таблиці 1 даних видно, що зона Полісся займає площу 1625,4 тис. га, що становить 80,7% загальної території області, а Лісостеп — 389 тис. га, або 19,3%. Відповідно сільськогосподарських угідь налічується 755,6 тис. га (71,9%) і 295,5 тис. га (18,1%), із них на ріллю припадає 428,5 тис. га, або 63,5%, і 245,8 тис. га, або 36,5%. Освоєність області становить 62,5%, розораність — 33,5, лісистість — 33,0%, тоді як зони Полісся — відповідно 52,1%; 26,5; 38,3%, а Лісостепу — 76,0%; 63,2; 10,3%.

1. Склад угідь Волинської області за природно-кліматичними зонами, тис. га

Зони	Загальна площа	Сільськогосподарські угіддя	Рілля	Багаторічні насадження	Сіножаті	Пасовища	Ліси	Болота	Землі під водою	Відкриті землі	Забудовані землі	Інші землі
Полісся	1625,4	755,6	428,5	5,6	140,6	180,9	623,5	101,3	42,0	14,0	26,4	53,6
Лісостеп	389,0	295,5	245,8	5,7	19,1	24,9	40,2	15,2	6,1	1,2	19,9	10,9
Усього	2014,4	1051,1	674,3	11,3	159,7	205,8	663,7	116,5	48,1	15,2	46,3	64,5

Реформування відносин власності на землю суттєво змінило структуру землекористувань. Так, сільськогосподарські угіддя, які знаходяться в землеволодінні й землекористуванні сільськогосподарських підприємств, займають 215,1 тис. га, у тому числі рілля — 190,7 тис. га, сіножаті — 12,0, пасовища — 12,1 тис. га. Площа сільськогосподарських угідь, що перебувають у землеволодінні та землекористуванні громадян, становить 613,1 тис. га, із них рілля — 413,7 тис. га, сіножаті — 97,5, пасовища — 92,1 тис. га. В той же час 206,4 тис. га сільськогосподарських угідь не надані у власність і постійне користування, в тому числі ріллі — 63,9 тис. га, сіножатей — 43,4, пасовищ — 98,0 тис. га (табл. 2). В основному це сільськогосподарські землі, які розташовані у поліській зоні й характеризуються великою контурністю та низькою родючістю.

2. Розподіл земельної площі та сільськогосподарських угідь у 2011 році, тис. га

Показники	Загальна земельна площа	Сільськогосподарські угіддя	У тому числі		
			рілля	сіножаті	пасовища
Усього земель	2014,4	1048,9	673,2	161,0	203,1
Землі сільськогосподарських підприємств	226,8	215,1	190,7	12,0	12,1
У тому числі фермерських господарств	41,5	39,9	37,1	1,3	1,4
Землі громадян	629,0	613,1	413,7	97,5	92,0
Землі користувачів інших категорій	546,7	14,3	4,9	8,1	1,0
Землі запасу та землі не надані у власність і постійне користування	611,9	206,4	63,9	43,4	98,0

Сільгоспідприємства, що функціонували там у 2000-х роках, розпалися, землі тривалий час не оброблялися, заросли чагарником, дрібноліссям, і їх тепер важко ввести в обіг, оскільки вони потребують великих капіталовкладень на освоєння.

Так, за даними Головного управління Держземагентства у Волинській області, 87,7% громадян, які набули права на земельну частку (пай), одержали державні акти, у тому числі в зоні Полісся — 81,6%, Лісостепу — 97,4%. Водночас договорів оренди укладено 76 320 на площу земель 172 350 га, із них у зоні Полісся — 29 391 на площу земель 76 320 га, в Лісостепу — 46 929

на площу земель 109 680 га. Як свідчать наведені дані, у зоні Полісся 18,4% громадян взагалі не одержали державних актів на земельну частку (пай), договори оренди укладені на незначні площі через відсутність пропозицій на оренду земель. Адже на Поліссі малопродуктивні й осушені землі потребують великих капіталовкладень в їхню реконструкцію, а бізнесмени не хочуть вкладати кошти у низькорентабельні проекти.

На базі земельних і майнових паїв реформованих колгоспів та радгоспів утворилися кооперативні об'єднання, господарські, акціонерні товариства, приватні й приватно-орендні підприємства та фермерські господарства тощо. Розподіл діючих сільськогосподарських підприємств Волинської області за площею наведено у таблиці 3. Середній розмір сільськогосподарського підприємства — 270 га. В області діють 596 сільськогосподарських підприємств площею від 5 до 100 га, які займають 14 013 га сільськогосподарських угідь, що становить лише 6,1%. 182 сільськогосподарських підприємства мають від 100 до 1000 га сільськогосподарських угідь, що становить 64 562 га (28,4%), від 1000 до 4000 га сільськогосподарських угідь — відповідно 110 521 га і 48,7%. Понад 5000 га сільськогосподарських угідь у п'яти підприємств, які займають 38 225 га сільськогосподарських угідь (16,8%). Сільськогосподарські підприємства, площа яких більше 1000 га, знаходяться переважно в зоні Лісостепу.

3. Розподіл діючих сільськогосподарських підприємств за розміром сільськогосподарських угідь станом на 2011 рік

Показники	Кількість підприємств		Площа сільськогосподарських угідь	
	одиниць	%	га	%
Підприємства, що мали сільськогосподарські угіддя	841	89,6	227 321	100,0
У тому числі площею, га:				
до 5,0	106	11,3	357	0,2
5,1—10,0	98	10,4	786	0,3
10,1—20,0	145	15,4	2127	0,9
20,1—50,0	177	18,9	5863	2,6
50,1—100,0	70	7,5	4880	2,1
100,1—500,0	137	14,6	31 907	14,0
500,1—1000,0	45	4,8	32 655	14,4
1000,1—2000,0	38	4,1	56 841	25,0
2000,1—3000,0	15	1,6	36 488	16,1
3000,1—4000,0	5	0,5	17 192	7,6
понад 5000,0	5	0,5	38 225	16,8
Підприємства, що не мали сільськогосподарських угідь	98	10,4	—	—

Слід зазначити, що у результаті реформування аграрного сектора економіки на Волині, як і в Україні у цілому, відбулося переорієнтування сільського господарства з великого державного виробництва на дрібне приватне. Це зумовило значне зростання питомої ваги господарств населення у виробництві валової продукції сільського господарства.

Так, за даними Головного управління статистики у Волинській області (табл. 4.), в 1990 році питома вага господарств населення у виробництві валової продукції сільського господарства в цілому становила 40,8%, а у 2011 — 71,3%.

4. Частка господарств населення у виробництві сільськогосподарської продукції, %

Продукція	Рік					
	1990	1995	2000	2005	2010	2011
Продукція сільського господарства	40,8	59,1	79,7	79,5	73,3	71,3
Продукція рослинництва	34,5	52,5	75,8	78,6	76,7	73,7
Зернові культури	2,8	14,0	34,5	48,3	56,4	47,2
Цукрові буряки (фабричні)	—	13,9	41,0	59,7	30,8	38,8
Картопля	59,6	95,7	98,4	99,0	98,8	98,7
Овочі	32,6	87,0	91,3	96,7	95,7	94,2
Плоди та ягоди	96,1	95,0	97,4	98,9	94,7	94,4
Продукція тваринництва	47,4	67,0	85,6	80,7	69,6	68,3
М'ясо (у забійній масі)	29,4	49,9	71,4	67,2	49,7	45,8
Молоко	32,5	58,0	77,8	83,8	84,1	84,1
Яйця	59,4	69,1	95,0	79,9	90,0	84,3
Вовна	7,3	59,1	92,9	94,3	96,3	96,4

Дані таблиці 4 свідчать про те, що в 2011 році частка населення у виробництві сільськогосподарської продукції становила 71,3%, хоча спостерігалася тенденція до зменшення його на 8,4% порівняно з 2000 роком. Однак домінуюче положення господарства населення утримують нині з вирощування картоплі (98,7%), овочів (94,2), плодів та ягід (94,4), виробництва молока (84,1), яєць (84,3%). Сільськогосподарські підприємства вирощують більше зернових культур (52,8%), цукрових буряків (61,2) і виробляють 51,2% м'яса.

Якщо порівняти кількість виробленої сільськогосподарської продукції рослинництва на 100 га, то сільськогосподарські підприємства виробили її на 344,6 тис. грн, а господарства населення — на 396 тис. грн, продукції тваринництва — відповідно 329,5; 291,7 тис. грн. Ефективність використання сільськогосподарських угідь у господарствах населення рослинницького напрямку вища, ніж тваринницького.

Продуктивність худоби в господарства населення також вища. Середньорічний надій молока від однієї корови тут — 3970 кг, у сільськогосподарських підприємствах — 3303 кг. Середня маса голови худоби, реалізованої переробним підприємствам, у господарствах населення — 518 кг, а в сільськогосподарських підприємствах — 387 кг, свиней відповідно — 154 і 110 кг.

Що стосується поголів'я тварин, то у 1990 році налічувалося 912 тис. голів великої рогатої худоби і 470,1 тис. свиней, 2011 — відповідно 190,1 тис. голів великої рогатої худоби й 295,5 тис. свиней, у тому числі в сільськогосподарських підприємствах у 1990 році воно становило 756,4 тис. голів великої рогатої худоби та 197,3 тис. свиней, у 2011 році — відповідно 66 тис. голів великої рогатої худоби і 64,7 тис. свиней, а в господарствах населення в 1990 році було 155,6 тис. голів великої рогатої худоби й 272,8 тис. свиней,

у 2011 році — відповідно 124,1 тис. голів великої рогатої худоби та 230,8 тис. свиней. Тобто в основному кількість поголів'я зменшилася в сільськогосподарських підприємствах, що призвело до різкого скорочення зайнятості населення і зменшення виробництва органічних добрив.

За даними Головного управління Держземагентства у Волинській області, тут налічується 29 сільськогосподарських підприємств, які мають у користуванні понад 400 га сільськогосподарських угідь і не утримують великої рогатої худоби (табл. 5).

5. Кількість сільськогосподарських підприємств у розрізі природно-кліматичних зон Волинської області, які не утримують великої рогатої худоби

Природно-кліматичні зони	Площа, га	Кількість підприємств	Середній розмір підприємства, га
Полісся	5153	5	1031
Лісостеп	44 641	24	1860
По області	49 794	29	1717

У 2011 році порівняно з 1990 виробництво основних видів сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах області значно зменшилося. У найкритичнішому стані нині знаходяться картоплярство, буряківництво, овочівництво, садівництво та галузь тваринництва.

Погіршення якості виробленої продукції рослинництва, дегуміфікація орних земель, дисбаланс поживних речовин у ґрунті, зниження врожайності основних сільськогосподарських культур великою мірою пов'язані зі зменшенням обсягів внесення органічних та мінеральних добрив (табл. 6).

6. Внесення добрив під сільськогосподарські культури у сільськогосподарських підприємствах

Показники	Рік				
	1990	2000	2005	2010	2011
<i>Мінеральні добрива</i>					
Внесено у поживних речовинах — усього, тис. т	151,6	10,5	14,0	13,4	17,8
Удобрена площа, тис. га	583	143	136	118	141
Частка удобреної площі, %	92,6	38,1	61,1	69,4	76,8
Внесено поживних речовин на 1 га посівної площі, кг	241	28	63	79	97
<i>Органічні добрива</i>					
Внесено — усього, тис. т	9907	1221	606	477	434
Удобрена площа, тис. га	156	22	14	11	11
Частка удобреної площі, %	24,7	5,7	6,4	6,7	5,7
Внесено на 1 га посівної площі, т	15,7	3,2	2,7	2,8	2,3

Враховуючи, що останнім часом в Україні загалом й у Волинській області зокрема поступово зменшується чисельність зайнятого у сільському господарстві населення, змінюється і структура зайнятого населення: швидкими темпами скорочується частка працівників сільськогосподарських підприємств, натомість дедалі більшого поширення набуває зайнятість в особистому селянському господарстві.

Останніми роками на селі спостерігаються негативні тенденції у використанні трудового потенціалу. Участь населення в суспільному виробництві та особистому господарстві супроводжується низькою продуктивністю праці. У сільськогосподарському виробництві області зайнято 116,1 тис. громадян, що становить 11,2% загальної чисельності, тоді як у сільській місцевості проживають 499,5 тис. осіб, або 48,1%, а це значно більше, ніж у розвинутих країнах світу. Зайнятість у сільській місцевості Волині сягає 66,4%. Масовим явищем в Україні стала праця на присадибних та садово-городніх ділянках, у якій беруть участь, за оцінками фахівців, понад 80% усіх сімей.

Забезпечення зайнятості селян, вивільнених із сільського господарства у процесі його глобальної модернізації, в місцях їх постійного проживання передбачатиме розвиток багатогалузевої й багатофункціональної виробничої та соціальної сфер, зокрема зосередження комплексної переробки сільськогосподарської продукції переважно у місцях її виробництва. В процесі реформування аграрної сфери постсоціалістичним країнам Центральної Європи вдалося уникнути масового безробіття селян значною мірою завдяки зосередженню у сільській місцевості переробки сільськогосподарської сировини, її зберігання і масового виробництва продуктів харчування.

У таблиці 7 наведено дані щодо кількості працівників, зайнятих у рослинництві по господарствах, яка є приблизно однаковою, оскільки спеціалізація господарств — зерново-тваринницького напрямку з вирощуванням цукрових буряків і ріпаку, а в ТзОВ “АПК Волинь” у структурі посівних площ відсутні цукрові буряки й ріпак.

7. Кількість працівників, зайнятих у галузях рослинництва і тваринництва в окремих господарствах Волинської області

Господарства	Рослинництво			Тваринництво		
	площа, га	кількість працівників	на 1000 га	поголов'я	кількість працівників	на 100 голів
ТзОВ “Україна”	1250	22	18	350	16	4,6
СВК “Урожай”	2414	45	19	1500	65	4,3
СГВК “Піддубці”	970	18	19	550	30	5,4
ТзОВ “АПК Волинь”	2100	14	7	1100 свиней	12	1,1
ТзОВ “Дружба”	914	19	21	1400	38	2,7
СГПП “Дружба”	4200	64	15	1841	36	2,0

Перспективи розширення сфери зайнятості на селі пов'язані з розвитком двох, на перший погляд, суперечливих, а насправді взаємозв'язаних процесів. Перший — відродження сільськогосподарського виробництва, зокрема його трудомістких галузей. Другий — деаграризація сільськогосподарської економіки — зменшення в її структурі частки аграрного виробництва. У зв'язку з цим при проведенні консолідації земель сільськогосподарського призначення вихідні положення сучасної політики зайнятості сільського населення мають ґрунтуватися, передусім, на оцінці поточних і перспективних зрушень на продовольчому ринку країни, який є головним барометром ділової активності в сфері виробництва та збуту сільськогосподарської продукції.

Державна політика стосовно забезпечення продовольчої безпеки визначається відповідними нормативними актами згідно з п. 17 статті 92

Конституції України. Розподіл відповідальності щодо забезпечення національної безпеки і продовольчої безпеки як її складової відповідно між гілками влади та посадовими особами також урегульований Конституцією України.

Науково обґрунтована спеціалізація базується на природно-економічному районуванні території, враховує існуючі міжгосподарські зв'язки, наявні й перспективні види виробничих ресурсів. Реалізація рекомендацій щодо раціональної спеціалізації дає змогу створити умови для високоефективного розвитку сільських територій, оптимізувати витрати окремих складових ресурсного потенціалу, тим самим підвищити його конкурентоспроможність і соціальну значущість.

Для зростання ефективності співпраці повинна запрацювати система “регіон — наука — виробництво”, яка дасть можливість регіональним центрам наукового забезпечення агропромислового виробництва здійснювати рекламування й демонстрацію передових науково-дослідних розробок. Це сприятиме впровадженню таких розробок у виробничу діяльність сільськогосподарських підприємств і місцеві органи виконавчої влади на обласному та районному рівнях розмішуватимуть державне замовлення на продукцію з вищими вимогами щодо якості. Тільки так можна буде підтримати місцевих виробників.

Формування раціональних за розміром сільськогосподарських підприємств має відбуватися на основі обґрунтованого організаційно-економічного механізму, який є складовою господарського механізму АПК і об'єднує в єдину цілісну динамічну систему ресурсні, фінансово-економічні, організаційні, виробничі, інформаційні, нормативні та законодавчі блоки. Вони, з одного боку, зумовлюють раціональні розміри сільськогосподарських підприємств, а з другого — формують комплекс заходів щодо науково обґрунтованого ринкового і державного регулювання [1].

Головне завдання при визначенні перспектив консолідації земель сільськогосподарського призначення — розроблення стратегії розвитку сільських територій із формуванням соціально орієнтованої економіки, вирівнювання пропорцій економічного й соціального розвитку сільських територій, зосередженого на інтересах громади села, її кожного жителя, створення в сільських поселеннях належних умов праці та проживання.

Досвід розвинутих країн показує, що у них відбувається процес консолідації землекористувань на основі розвитку новітніх технологій і нових форм господарювання. Це підтверджується також в Україні та досліджуваному регіоні, де з розвитком сільськогосподарської техніки й відповідних технологій здійснюється консолідація земель.

Екологічні кризові явища, їхній прояв і негативні дії, вдосконалення технологій, а також соціальні аспекти викликають необхідність експериментальних розробок щодо граничних мінімальних розмірів землекористувань. Для різних зон ці розміри суттєво відрізнятимуться. Такий методологічний підхід підтверджується тим, що дає можливість у подальшому вдосконалити і формувати екологічно збалансоване землекористування, створювати високопродуктивні технології й поліпшувати соціальні умови на селі.

Експериментальні розрахунки повинні ґрунтуватися на технологічних картах вирощування основних сільськогосподарських культур, виробничій потужності наявної техніки, зональних природо-кліматичних умовах.

Висновки. Виходячи з викладеного, можна стверджувати, що консолідація земель має здійснюватися на основі об'єднання, обміну, оренди, а новостворені землекористування розвиватися і функціонувати у відповідності, з одного боку, з агроекологічним потенціалом, а з другого — із характером ринкового середовища з урахуванням соціальних умов конкретної території.

Список літератури

1. Гуторов А.О. Економічне обґрунтування раціональних розмірів сільськогосподарських підприємств: теорія та практика. — Х. : — Міськ. друк., 2012. — 376 с.

Предложен научный подход к проведению консолидации земель сельскохозяйственного назначения на основе региональных особенностей территории Украины.

The scientific approach of conducting of consolidation of lands of agricultural purpose on the basis of regional peculiarities of the territory of Ukraine is proposed.

УДК 332.54

**НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СУЧАСНОГО ЗЕМЛЕУСТРОЮ,
ЕКОНОМІЧНОГО СТИМУЛЮВАННЯ
РАЦІОНАЛЬНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ**

ІСАЧЕНКО О.П.,

кандидат економічних наук, доцент, член-кореспондент РАПН

СЬОМОЧКІН В.М.,

*кандидат економічних наук, професор, член-кореспондент РАПН
ФДБЗОО ВПО “Державний університет із землеустрою”*

Розглянуто сучасні проблеми та напрями земельних перетворень, визначено перспективи використання земель сільськогосподарського призначення на основі зонування сільських територій у процесі комплексного землеустрою.

Постановка проблеми. В умовах переходу в Російській Федерації до різноманітних форм земельної власності, розвитку багатукладного господарства, а також взаємовідносин сільськогосподарських організацій із державою і між собою суттєво змінюються земельні відносини. Це зумовлює необхідність адекватної організації використання їхніх земель. Тому землепорядкування на територіях реорганізованих, але невикористовуваних у повній мірі свій земельно-ресурсний потенціал господарств набуває нового характеру та змісту.

Законодавче розмежування сфер володіння, користування й розпорядження землею, яке пов'язано, насамперед, із появою безлічі землевласників і землекористувачів (власників, що мають земельні паї; індивідуальних власників земельних ділянок та селянських господарств, користувачів городами, кормовими вгіддями, орендарів), призвело до плутанини в земельних відносинах.

Складне становище великою мірою позначається на організації території, визначенні сфер впливу різних власників у галузі своїх прав на землю; встановленні меж земель, які знаходяться у віданні сільської адміністрації, формуванні муніципальної власності та фондів перерозподілу земель, виділенні земельних паїв у натурі тощо.

Традиційний проект землеустрою в класичному вигляді вже не може розв'язувати тих завдань, що стоять перед сільськогосподарською організацією, не тільки з організації території, але й у галузі регулювання внутрішньогосподарських земельних відносин. Необхідність їх регулювання і перевлаштування території потребує розроблення на основі науково обґрунтованого